

УДК167.1

В. Л. Чуйко, д-р філос. наук, проф., КНУТШ, Київ
В. І. Атаманчук-Ангел, ст.викл., НАКККіМ, Херсон**ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНА КРИТИКА ФІЛОСОФІЇ СВАВІЛЛЯ**

Застосування поширеного в Україні грецького слова «пан», яким визначає господар самого себе, долає редуцію спрощення, поширену в гуманітарних науках, яка використовується для утворення сумарного об'єднання однорідних елементів у людину маси. Концепт Пана визначає локальну множину ознак людини як носія унікальних властивостей, що дозволяє утворювати різноманітні об'єднання людей у самоврядні громади, створювати суспільство та державу самоврядних громад.

Ключові слова: суверенітет, договір, довіра, рівність.

Як відомо, більшість діючих державних інституцій мають пірамідальну структуру владної підпорядкованості, яка фрактально повторюється. Основні засади таких структур мають витоки з так званого права господаря щодо рабів або завойовника щодо підкорених. Такий устрій, по-перше, надає можливість посівши керівне місце насадити на ключові посади прибічників носіїв влади, нав'язувати окремим особам і суспільству власну волю. По-друге, руйнує умови для розвитку, консервуючи існуючий стан. Відповідно у вказаному становищі відсутня можливість втілення соціальних новацій, а соціальні події обмежуються боротьбою за владну піраміду.

Починаючи з філософії Нового часу, в Європі проблема взаємовиключення консервативного і новацій починає усвідомлюватися як актуальна. Драматична історія людства у XX ст., також початку XXI ст., свідчить про її актуальність і сьогодні.

У свою чергу маємо визнати, що в межах природничих та технічних наук існують зразки вирішення подібних задач. Наприклад, двигун внутрішнього згорання є зразок контрольованого людиною вибуху.

Зазначимо, що фрактальна модель соціальних інститутів консервативного розвитку передбачає застосування теорії фракталів не як просте об'єднання однорідних елементів, а як формування складного космосу соціальних зв'язків, здатного утворювати нові властивості, поєднуючи різні елементи, як носіїв інакшості, унікальності, суверенності, здатності бути єдиним господарем самого себе.

Звернувши увагу на господаря самого себе, як складового елемента фрактальної структури, на макрорівні виявляємо, що його характеристики вкладено у термін «суверен», який вже має визнану історію застосування. Так, суверен, як властивість елемента структури, сьогодні присутній у нормах міжнародного права при визначення держави, члена всесвітньої організації торгівлі, учасника міждисциплінарного дослідження, який

дотримується вимог Декларації про дисциплінарний суверенітет, тощо, а також власника (зокрема приватного).

Однак, рефлектуючи події, які відбулися в Україні 2013–2014 рр., виявляємо необхідність враховувати існування суверенів мікрорівня не обмежуючись власністю [1, 83].

Методологічно, треба вказати, що ігнорування суверена макрорівня, як господаря самого себе, запроваджує редукцію спрощення, зручну для утворення сумарного об'єднання елементів. Наприклад, у проповідуванні любові до ближнього долається драматизм протиставлення раба і господаря спрощеним поєднанням усіх у братів і сестер, товаришів, громадян, які починають утворювати єдність маси, народів, класів, натовпів, страт. Тим самим, методологічно, втрачається можливість розглянути феномен складної єдності унікальних складових. Подібне спрощення ми спостерігаємо в концепціях лібералізму, мультикультуралізму, комунізму, націонал-соціалізму, «русского міра». Узагальнюючи, можемо констатувати, що методологічно смисл запровадження такої редукції полягає у створенні сумарно об'єднаної маси. Відповідно не треба конструювати моделі, методології, а достатньо сконструювати «дігму картинки світу», щоб отримати зовнішній, щодо людей, зразок, керуючий їх діями формально (стадо і пастор).

Тисячолітня історія європейської філософії, у зв'язку із висловленим, актуалізовано виявляє проблему насилля, примусу, влади, яка термінологічно презентується предикатом «кратія»: автократія, демократія, ізократія, бюрократія, геронтократія, ідеократія, ізократія, клептократія, корпорократія, меритократія, меоітократія, ноократія, охлократія тощо. Власне ще до появи класичних праць Платона і Аристотеля, філософи, розмірковуючи про суспільство і державу, не звертаючи увагу на принципову відмінність об'єктивного і вольового примусу, обґрунтовували методологічні спекуляції, які висвячували право обраного, групи, етносу, раси, класу на роль гнобителя інших. Ідея виправданого свавілля обраних при здійсненні правомірного насильства, на створення Гулагів, Освенцимів, Бухенвальдів і т. п., виправдовувалася розповідями про погану природу більшості людей, описану приміром у Б. Рассела наступними словами: «людина здатна підкорятися своїм грабіжницьким інстинктам» [2, 145], яку обраним доводиться виправляти, застосовуючи владний примус.

Бінарно зворотне заперечення кратії, як відомо, є джерелом анархізму, який ототожнюючи, наприклад, державу з однією з її можливих функцій, залишає себе у змістовному полоні цієї ідеї. Заперечення насильства нічого не змінює в ідеї насильства, а лише вказує на ставлення до феномена кратії. Методологічну основу такої спекуляції ми знаходимо в філософії права Гегеля, який через закон «заперечення заперечення» пропонував встановити основу громадянського суспільства через здатність пригноблених застосувати примус щодо гнобителів.

Узагальнюючи висловлене визначенням кратії як ідеї та практики

обмеження здатності людини бути господарем самого себе без договору, отримуємо можливість для обґрунтування методологічних положень, які мають важливе значення для сучасних гуманітарних досліджень, зокрема в Україні.

Методологічну основу описаної філософії свавілля може скласти спроба російської філософії Всеєдності ототожнити поняття «вольовий примус» із поняттям «об'єктивний примус». Вказане ототожнення ігнорує, що усвідомлюючи свою залежність, наприклад від природи, людина враховує її при створенні способів її заперечення (приміром, створюючи літальні апарати, здатні здолати силу тяжіння Землі), а не домовитися із нею.

З точки зору української філософії, яка стала семантично зорієнтованою вже з XIII ст. так званими «Київськими книжниками», вольовий примус, на відміну від об'єктивного, пов'язаний із застосуванням певного формального висловленого правила на підставі обов'язку його дотримуватися. У випадку недотримання норми правила мова має йти не про волю, а лише про бажання, пристрасті, афекти, які самознищуються в актах їх задоволення. Наприклад, українські філософи визнавали, що пожираючи їжу вбивають голод та джерело пристрасного бажання їсти. На відміну від бажань, вольовий акт не знищує засад власного існування, бо він залишає та захищає правило. Іншими словами, має враховуватися, що зв'язок волевиявлення із правилом полягає в наступному: реалізацією правила правило не знищується, а встановлюється, бо його застосування залежить від волі як принципу (тобто – правила), а не афектів.

Для сучасних жителів України проблема відсутності в існуючій практиці реалізації договору (встановленого волею правила) посилюється тим, що ідея договору присутня як обов'язковий зміст у терміні «Україна».

Україна як унормований серед українців термін, у своєму первинному значенні, описує дійсність, яка має межу («країна»), місце та час реалізованих зусиль по облаштуванню, культивуванню цієї дійсності як бажаної. Іншими словами, вказане значення присутнє в багатьох народів. Поляки, росіяни, турки, англосакси, німці та інші бажають бути жителями своєї України. Відповідно, кожний, хто свідомо назвав себе українцем, є такою людиною, яка вже домовилася з собою про місце та час свого омріяного існування. У свою чергу, вказане самовизначення українців загострює негативне ставлення до спроб здійснення свавільної практики знищення договору, що актуалізує пошуки у відповіді на питання «Як?», а не «Що?», оскільки для українців відповідь на друге питання вже присутня у слові «Україна».

На підставі висловленого, треба вказати, що застосування описаного методу формування людини-маси обґрунтовується неможливістю конструктивно врахувати непрозору для свідомості багатоманітність антропних властивостей людини. Зокрема антропологи XX ст. чесно визнають, що конкретний вияв сутності людини не може набути статусу відомого визначення, оскільки віртуальні презентації людини в людському самоствердженні наповнені

непередбачуваністю та ексцентризмом [3, 82–84]. Навіть у власному самоаналізі, як констатують сучасні філософи, людина знаходить непрозорість своєї свідомості, бо остання пов'язана зі спонтанністю, невмотивованими діями, варіативністю, настроями тощо. Вказана увага до невизначеності антропних характеристик людини, методологічно, виявляє парадоксальні прагнення їх врахувати.

Не зважаючи на вказаний парадокс, людину продовжують визначати різними характеристиками, які використовують есенціалістськи, у вигляді узагальнених сутностей (наприклад: піщинки нації, пролетаря, ворога народу, біомаси, нерозумного, поганого і т.п.). Такі визначення виконують функцію засобів методологічного примусу, який можна означити як метод ангажування людини до певного існування без її згоди бути саме такою. Іншими словами, описаний метод, проведення «гуманітарних студій», демонструє акт здійснення війни з людиною як носієм права бути собою.

Сучасні соціальні дослідження демонструють поширеність думки, що «людина натовпу» [3, 106–112] афективно переживає почуття комфорту та безпеки в натовпі, оскільки має усвідомлення, що рішення приймає не особисто, а відповідно за наслідки не може бути повноти особистої відповідальності. Тобто має домінування таке розуміння буття людини в натовпі (шерензі, фаланзі...), яке полягає у визнанні, що людина здебільшого «чує» не себе, а інших, орієнтуючи свої дії за допомогою мавпування публічно прийнятих зразків.

Враховуючи зазначене, звертаючись до методологічного осмислення «Майдану 2013–2014 рр.» як соціального феномену, виявляємо особливу соціальну якість громадян України, яка вже не може бути визначена традиційними назвами «людина натовпу». Зокрема варто звернути увагу на наступний факт. Брутальне побиття «беркутівцями» одного з київських майданів у 2013 р. (так званий «малий майдан») висвітило наявність в Україні групи людей, здатних діяти у своїх інтересах, рефлексувати себе відповідально та розуміти, що інші мають такі самі цінності та інтереси: відстоюються інтереси «своєї хати» в умовах розуміння, що відстоюються інтереси «усіх хатин». Тобто спостерігається специфічне існування «людина майдану», яке не можна визначити терміном «самозречення», «атом», «однорідна множина», «маси». Презентовані вказаною специфікою люди є носії розуміння, що існуючі інституції (державні, політичні, соціальні) мають виконувати конкретні функції по забезпеченню умов існування добробуту в «моїй хаті», а робітники цих установ є лише тимчасово наймані на основі договору працівники, які мають виконувати визначені домовленістю обов'язки.

Поява після кривавого розгону «малого майдану», утворення «великого майдану» виявило дієву соціальну силу обурення станом виконання існуючого суспільного договору сторонами. «Народ» зі свого боку здійснює виплату найманим робітникам інституцій, а «наймані виконавці» свої обов'язки не

виконують. Зокрема силові структури створюються та наймаються суспільством, щоб оберігати хату, людину, а не бити господарів і давати «зелене світло» злочинам її грабувати.

Майдан також виявив наявність іншої групи людей, що позиціонує себе як існуючих за межами суспільних домовленостей у реаліях свавілля, яку варто називати підданими. Підданий визначає себе захисником інтересів господаря, тобто чужих власним, а не власної хати, честі, совісті, гідності, права сторін вимагати від кожного дотримуватися договору. Джерело свавілля підданих криється в усвідомленні, що рішення приймаєш не особисто, а відповідно за наслідки не може бути повноти особистої відповідальності. З підданих формуються неконтрольовані договором групи, які знищують засади комунікативного вирішення суспільних проблем та можливість чути іншого як іншого. Такі групи насильством об'єднують індивідів у суспільство, за допомогою редукції зведення усіх людей до абстрактної сумарної множини.

На відміну від підданих (тих, хто відстоює чужорідні власним інтереси), група здатних діяти у своїх інтересах та розуміти, що можна відстоювати інтереси «власної хати» за допомогою захисту інтересів «усіх хатин», не об'єднуються в однорідну сумарну множину, а утворюють складний космос соціальних зв'язків, здатний набувати якісно нових властивостей за допомогою поєднання різних людей як носіїв своєї інакшості. Об'єднуючись у складний космос соціальних зв'язків, люди не самозречуються від своєї унікальності, продовжують діяти у власних інтересах. Така властивість учасників «великого майдану» являє людину, яку доводиться іменувати поширеним в Україні з давніх часів терміном «пан» (господар самого себе), що має давньогрецьке походження. Варто зазначити, що близький до слова «пан» зміст присутній у менш поширеному в Україні терміні латинського походження «суверен» (верховне джерело влади).

Запровадження концепту «Пан», який визначає людину як єдиного господаря власних унікальних і неповторних властивостей, методологічно долає, в гуманітарних дослідженнях, вказану вище редукцію спрощеного поєднання людей у сумарне об'єднання однорідних елементів. Методологічно, застосування цього концепту уможливорює опис людини як носія унікальної здатності враховувати свою неспроможність вирішити певну проблему без допомоги іншого, як носія інших унікальних властивостей. Тому єднання людей як носіїв і господарів власних унікальних і неповторних властивостей у соціальну структуру стає актом творення нової якості, а не сумарним збільшенням чи модифікацією маси.

Використовуючи відоме визначення суверена як носія сукупності вищої влади, яке конвенціонально фіксоване у багатьох документах, що мають юридичну силу, виявляємо, що в українській історії таке верховенство вищих прав традиційно надавалося пану. Методологічно, ідея визначення людини як пана запроваджує змістовне враховування унікальності людини-індивіда, її

спроможність за допомогою *домовленості* з іншим паном, на основі *довіри* та взаємного визнання суверенної *рівності*, започатковувати соціальні зв'язки, інституції, бути творцем суспільства самоврядних громад.

У тезовій формі вказане суспільство може засновуватися прийняттям наступних положень.

1. Усвідомлення себе паном є визначальною ознакою індоєвропейської людини.

2. Усі посадовці суспільного (державного) керування наймаються на посадову службу на підставі їх обирання господарями самих себе.

3. Функціонер-керівник, який не має права по відношенню до пана приймати доленосне рішення, може призначатися посадовцями, які наділені вказаним правом обиратися лише тими, по відношенню до кого вони таке право мають.

4. Господар самого себе, наймаючи функціонера, наприклад суддю, не дає йому влади над собою (влада невід'ємна складова пана). Договір найму дає право розсудити за допомогою прийнятих господарями самих себе нормативних актів і досвіду їх застосування в даній громаді. Нагадаємо, що вільне прийняття паном закону обумовлює обов'язковість його виконання господарем самого себе.

5. Оскільки договір господарів самих себе з функціонером-керівником залежить від різних потреб суспільства, створеного домовленістю господарів самих себе, або пана (наприклад при зверненні до лікаря), суспільні домовленості мають різний предмет, зміст, визначають різні обов'язки сторін.

6. Пан є суб'єкт, що визначається його здатністю самостійно вибирати правила, обов'язковість виконання яких ним особисто гарантується. Тому він безпосередньо спроможний бути громадянином, державцем, що відрізняє його від підданого (визначеного примусом зовнішніх обставин стосовно нього), який завжди є лише об'єкт.

7. Суверенітет визнає природне право кожного бути іншим, що об'єднує договором господарів самих себе як різні частини складного комплексу, а не сумарно примітивного, якісного цілого. Кожний новий договір формує нові можливості нового цілого.

8. Створення індоєвропейського громадянського суспільства є заснування індоєвропейського ладу, де люди, діючи у власних інтересах, формують відкритий для комунікації суспільний договір, заснований на суверенному праві пана виявляти довіру та недовіру.

9. Індоєвропейський лад, виокремлюючи панів і найманих посадовців як гідних довіри, лише вирізняє в одній особі суб'єкта і об'єкта.

10. Поділ людей на суб'єктів і об'єктів є головною причиною не комунікативного протистояння у міжособистісних, міжнаціональних, класових, релігійних, культурних та інших конфліктах, виникнення майданів, барикад, збройних протистоянь, що іменується індоєвропейцями як «єгипетський проект» поклоніння мертвим.

Характерною ознакою філософії свавілля визнається застосування принципу «заперечення заперечення», який наприклад марксизм називає «законом діалектики». Відомим зразком застосування ідеї вказаного принципу можна визнати наступне концептуальне положення М. Гайдеггера: «мислення є бажання не мати бажань».

Онтологічно, вказаний принцип стає запереченням філософії як способу реалізації методу рефлексії. Свавілля, встановлюючи між повтореннями уявлення негативний зв'язок, унеможливує існування «вічних та незмінних сутностей». Це відкриття, зроблене ще Р. Декартом, обґрунтовується принциповим визнанням права людини сумніватися в усьому, окрім факту наявності у неї сумніву. Інакше людину доведеться визнати довічним клієнтом психіатра, який зовнішнім впливом свого свавілля має «правити душу людини».

Методологічний зміст свавілля полягає в тому, що він унеможливує раціональну критику як конструктивний феномен. Розглядаючи протилежності в єдності та боротьбі, ми отримуємо опис негативного зв'язку домінуючих у системі елементів, який визначає ймовірну її еволюцію. З причини негативності діалектичного зв'язку систему доводиться закривати або синтезом протилежностей (логічна модель: теза – антитеза = синтез), або саморуйнуванням системи, у формі виникнення якісних змін на основі кількісних. Втрата такою критикою раціональних (зрозумілих, осмислених...) підстав для свого існування відбувається тому, що спростовуючи певну тезу як свою протилежність, антитеза обов'язково спростовує сенс власного існування. Тобто, якщо теза А спростовується, як опис дійсного існування, тоді теза не-А, якщо А спростовано, немає ніякого смислу, бо її зміст став порожнім.

Раціональна критика, яка використовується для здійснення логіко-методологічної критики філософії свавілля, встановлює позитивний зв'язок між собою і тим, що критикується. Зразок такої критики ми знаходимо, наприклад, у К. Поппера, який шукає методологічні засади для конструювання відкритих систем суспільного існування, використовуючи модель росту, а не заміни знання.

Доводячи критику філософії свавілля до застосування терміну «егіпетський проект», який протиставляється «індоевропейському проекту», започатковується спосіб тлумачення цивілізацій як культурних феноменів через визначення їх основоположень. Тобто цивілізації можна класифікувати на некрофільські (поклоніння мертвим) та життєдайні (поклоніння народженню нового життя). Наприклад, якщо у Росії центральна площа є кладовище (зокрема у Москві – Червона площа), де відбуваються найбільші свята, то в Київській Русі центр міста називають дитинець, місце святкування народження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чуйко В. Л. Пошук імені як реалізація методологічних настанов когнітології (у соціальних дослідженнях) // «Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. Наук. Конф. (2014; Київ): [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський та інші. – К., Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Ч.4. С. 82 – 84.

2. Рассел Б. Философский словарь разума, материи и морали / Бертран Рассел / Пер. с англ. под редакцией А. Васильченко. К.: Port-Royal, 1996. – 368 с.

3. Кушерець Т. Суб'єкт історії: від класичних уявлень до ре концептуалізації. Монографія / Т. В. Кушерець. – Ніжин; Видавець ПП Лисенко, 2013. – 368 с.

РЕЗЮМЕ

Чуйко В. Л., Атаманчук-Ангел В. І. Логико-методологическая критика философии волюнтаризма.

Применение распространенного в Украине греческого слова «Пан», которым определяется хозяин самого себя, преодолевает редуцирование упрощения, распространенную в гуманитарных науках, которая используется для образования суммарного объединения однородных элементов в человека-массу. Концепт Пана определяет локальное множественное число признаков человека как носителя уникальных свойств, что позволяет образовывать разнообразные объединения людей в самоуправляющиеся общества, создавать общество и государство самоуправляющихся объединений.

Ключевые слова: суверенитет, договор, доверие, равенство.

SUMMARY

Chuyko V.L., Atamanchuk-Angel V.I. Logical and methodological critics of philosophy of self-will.

The article mentions that cultivation of the concept «cracy» in European and other traditions (bureaucracy, democracy, etc.) is based on mistrust to people. This mistrust is realized in the idea to divide people into those who are worthy and those who are bad. This gives rights for the worthy to step out of line in relations with bad people.

Application of widespread the Greek word «Pan» in Ukraine (which means the owner himself) overcomes reduction of simplification which is widespread in humanitarian sciences. It is used to form total association of homogeneous elements in a mass-person. The concept of Pan determines local plural signs of a person as the one holding unique properties. That notion allows to form unification of people in self-governing societies and create self-governing state.

The characteristic feature of philosophy of self-will is the principle of «denial to

denial», which is called the «law of dialectics» in Marxism. A famous example of this principle can be seen in M. Heidegger's: «thinking is the desire not to have desires». Ontologically, the principle becomes a denial of philosophy as a way of implementing reflection's method. Self-will makes existence of «eternal and immutable entit» impossible.

This discovery was made by Descartes, it explains the fundamental recognition of human rights to doubt everything except the fact he or she has doubts. Otherwise people will be lifelong clients of psychiatrists and their external influence of tyranny will «govern the soul». The methodological sense of self-will is that it makes impossible to consider rational criticism as a constructive phenomenon. Considering the opposites in unity and struggle, we get the description of negative communication in the dominant system of elements, which determines its probable evolution.

Rational criticism, which is used to perform a logical-methodological critique of the philosophy of tyranny, establishes a positive connection between itself and the things that are criticized. We can find a nice example of this in K. Popper's works. He tries to find out methodological frameworks to design open public existence using the growth model, but not replacing the knowledge.

Keywords: *sovereignty, agreement, trust, equality.*